

2 (01) (2024) 9-22

ASSOS İnsan ve Toplum Bilimlerinde Araştırmalar Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/assos>

Açık Erişim

ASSOS Journal of Research in Humanities and Social Sciences

<https://dergipark.org.tr/en/pub/assos>

Open Access

Kaçırılma ve Köle Ticareti: Ortaçağ Bosnası'nda Esircilerin Ortaya Çıkması

Elmedina DURANOVIĆ¹

¹ Öğretim Görevlisi, Tarih Enstitüsü, Saraybosna Üniversitesi, Saraybosna, Bosna Hersek

Makale Bilgisi

Geliş Tarihi: 19.10.2024

Kabul Tarihi: 28.12.2024

Yayın Tarihi: 31.12.2024

Araştırma Makalesi

Öz – Bu çalışmada, Dubrovnik kent arşivlerinde mevcut materyaller üzerinden dava kayıtları esas alınarak, bölgedeki yerel halkı kaçırıp ecnebilere satan esircilerin (Güney Slav dillerinde ropci) ortaya çıkışını incelemekteyiz. Dönem açısından kaçırılma ve köle ticareti, Orta Çağ Bosna Krallığının zayıflaması ve ilk Osmanlı fetihleri dönemlerine, yani merkezi idarenin temel unsurlarının bulunmadığı, kaos ve kargaşanın hüküm sürdüğü devre denk düşmektedir. İnsan kaçırıp satma durumunu aslında, XV. yüzyılın Güneydoğu Avrupası'nda Hristiyan devletler ile Osmanlıların çatıştığı sınır bölgelerinde görmekteyiz. Bu topraklarda Osmanlı merkezi devletin hakimiyetinin güçlenmesiyle birlikte esircilerin faaliyet yoğunluklarının azaldığı dikkat çekmesine rağmen daha sonraki dönemlerde de bir şekilde devam ettiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Esirciler (ropci), Ortaçağ Bosna, Osmanlılar, Köle ticareti, XV. yüzyıl

Kidnapping and Slave Trade – The Emergence Of Enslavers in Medieval Bosnia

¹Lecturer, Institute of History, University of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Article Info

Received: 19.10.2024

Accepted: 28.12.2024

Published: 31.12.2024

Research Article

Abstract – In this study, through materials preserved in Dubrovnik city archives, we delve into court records to explore the emergence of „enslavers“, „slave traders“ (known as ropci in South Slavic languages) who kidnapped local people to sell to foreigners. The era of abductions and slave trade coincides with the weakening of the medieval Bosnian Kingdom and the initial Ottoman conquests—a period marked by the absence of central authority and rampant chaos. The phenomenon of human trafficking appears primarily in the border regions of Southeastern Europe in the 15th century, where Christian states clashed with the Ottomans. Though the dominance of the Ottoman central state reduced the intensity of slave traders' activities, it's evident that such practices persisted in various forms even in later periods.

Keywords: Enslavers, Slave traders (ropci), Medieval Bosnia, Ottomans, Slave trade, 15th century

¹ elmedina.duranovic@iis.unsa.ba (Sorumlu Yazar/Corresponding Author), ORCID: 0000-0003-3790-6060

Giriş

Osmanlıların Orta Çağ Bosna topraklarına ilk akınlarından (1386) Bosna Krallığı'nın nihai olarak fethine (1463), yani o zamana kadar bölgede hüküm süren Bosna devletinin topraklarında Osmanlı hakimiyetinin sağlanması arasında oldukça uzun bir zaman dilimi bulunmaktadır. Bu ara dönemde bölgedeki askeri çatışma hali, önemli nüfus hareketlerine yol açan karşılıklı saldırılar ve soygunlardan en çok sıradan yerel unsurlar etkilenmiştir. Özellikle iki devlet arasındaki çatışma ortamında kalan yerel halk, süreç içerisinde askeri mücadeleden büyük zarar görmüştür. Kaos ortamında kalan yerel halk, hayatta kalma mücadelesi ile yaşamını idame ettirmeye çalışmıştır. Askeri çatışmanın yanında yerel unsurlardan oluşan eşkıyaların ana yollara bağlı olan yol ve köylere yaptıkları baskınlar kargaşa halini daha da yaygınlaştırmıştır². Osmanlıların bu coğrafyaya gelişiyle birlikte çatışma hali 'yeni' bir sosyal zümreyi ortaya çıkarmıştır. Bölge sakinlerinden oluşan ve esirci denilen söz konusu zümre, sınırlarda yaşayan halktan bazı kişilerin kaçırılması ve köle olarak yine yerel insanlara veya Osmanlılara satılmasını bir gelir kaynağına dönüştürmüştür. Başka bir deyişle esirciler; Dubrovnik hükümeti, yerel yöneticiler ve bireysel olarak soyluların büyük çabalarıyla aslında o zamana kadar önemli ölçüde azaltılan köle ticaretine yeni bir ivme kazandırmıştır³.

Dubrovnik Devlet Arşivi'nin XV. yüzyılın ikinci yarısına ait belgelerinde insanları kaçırap köle olarak satanları ifade eden *robac* (esirci) terimine rastlamaktayız. Esir anlamına gelen *rob* kelimesinden türeyen *Robac*; köle sahibi, insanları köleleştiren, esir alan, yani Dubrovnik arşivinin terminolojisine Latince *predones hominumun* kelimesinden giren Slavca kökenli bir terimdir (Babić, 1987, s. 72). Bu süreçte esirler ve esirciliğin incelenmesi için esas teşkil eden tarihsel kaynaklar arasında mahkeme kayıtları ilk sıradadır. Dubrovnik'in mahkeme kayıtları, hukuk sisteminin işleyişine dair somut ve çeşitli verilerin yanı sıra Orta Çağ sosyal gerçekliğinin çeşitli yönlerine ilişkin çok sayıda rapor sunmakta ve özellikle günlük yaşama ilişkin konuların incelenmesi açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Söz konusu arşivin hemen hemen tüm fonlarında Bosna ve Dubrovnik'in civar bölgelerinden insanlarla ilgili ayrıntılı veriler bulunabilmektedir. Bu koleksiyonlarda en önemli kaynak grubunu ise Dubrovnik şehrinin surları dışında işlenen suçlara ilişkin davaların yer aldığı kitaplar oluşturmaktadır (*Lamenta de foris*). Sözü geçen kaynakta Bosna kökenli bireyler nispeten sıklıkla belirli suç eylemlerinin mağduru ya da faili olarak karşımıza çıkmaktadır. İçerisinde davanın resmi unsurlarının yanı sıra, eğer biliniyorsa işlenen suçun fail veya failerin isimlerini, mağdurun ne zaman, nerede, ne şekilde ve nasıl bir zarara uğradığına dair bilgileri içeren detaylı açıklamalar yer almaktadır. Böylelikle bazen saldırı sırasında kullanılan suç aletleri veya çalınan mallar da ayrıntılı bir şekilde kayıtlarda tasvir edilmektedir. Her ne kadar bu kayıtlar oldukça kısa olup mahkeme sürecinin sonraki aşamaları, tanık beyanları veya davanın sonucu hakkında ayrıntılı bilgiler içermese de Bosna Krallığı bölgesindeki sosyal koşullara açıklık getirmesi açısından büyük önem arz etmektedir⁴. Bu dava kayıtlarından

² Orta Çağ'da yol soygunları sadece Bosna topraklarında değil, bütün Avrupa'da oldukça yaygındı ve başta mallarını bir meydana ulaştırmak için uzun mesafeler kat eden tüccarları, sonrasında eşkıyaların yolunda bulunan sıradan halkı da büyük zararlara uğrattıyordu. Bu durum insanlık tarihi boyunca var olmuştur, zira eşkıyalık da özel mülkiyetin varlığı kadar eski bir durumdur. Bu hadise belirli dönemlerde hüküm süren spesifik toplumsal ilişkilerin sonucudur. Balkan bağlamındaki Orta Çağ eşkıyalık olgusu hakkında daha fazla bilgi için bk.: Sophoulis, 2020.

³ Antik Çağlardan beri varlığını sürdüren kölelik, Orta Çağ boyunca devam edip modern zamanlara kadar ulaşmıştır. Bu denli kalıcı olmasının sebepleri arasında her şeyden önce köle sahibi olmanın finansal açıdan karlı olması (ucuz iş gücünden büyük kazanç elde etme) ve diğer insanlar üzerinde güç kurma arzusunun önemli bir etken olduğunu söylemek mümkündür. Orta Çağ'da eskilere göre kölelerinin iş gücü olarak kullanılma şekillerinde belirli değişiklikler görmektediriz. Her ne kadar manevi otoriterler köleliği prensipte kınamışsalar da gerçek şu ki, kölelerin mülk olarak tutulmasına ve hatta diğer nesnelere gibi satılmasına zımnen izin vermişlerdir. XV. yüzyılın başlarında köle ticaretinin yasaklanmasına dair belli kararlar getirilmiş ve bu köle ticaretini önemli ölçüde azaltmıştır. Ancak kölelik ne yasaklanmış ne de tam olarak kaldırılabilmiştir. Daha fazla bilgi için bk.: Kurtović, 2020, s. 49-64.

⁴ Orta Çağ'ın sonlarına ait Bosna geçmişi için önemli bir diğer kaynak grubunu, Ceza Davaları Fonu'nu oluşturan Dubrovnik'in ceza ve mahkeme belgeleri teşkil etmektedir (Hrvatski državni arhiv u Dubrovniku - HR-

hür insanları kaçıırıp başta Osmanlılar olmak üzere yabancılara köle olarak satmakla suçlanan çok sayıda kişi veya daha sık ifadeyle çeteler hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Davaların çoğunlukla bu tür eşkıyalığa maruz kalan aile fertleri (ebeveyn, eş, kardeş ve diğer akrabalar) ya da köle ticaretine konu olan ancak kölelikten kurtulabilen kişiler tarafından açıldığı anlaşılmaktadır.

XX. yüzyılın başlarında önemli tarihçilerden biri olan Mihailo Dinić *esircilerle* ilgili orijinal verilerin toplanmasına büyük katkı sağlamıştır. Dinić; *esircilere* dair topladığı bilgileri, XIV. yüzyılın başından XV. yüzyılın sonuna kadar köle ticaretine ilişkin diğer materyallerle birlikte yayınlamıştır. Sözü geçen materyaller Dubrovnik'in Devlet Arşivi'nde mahfuzdur (Динић, 1967a). Dubrovnik Arşivi'nin çeşitli fonlarından, içerikleri Bosna ve Orta Çağ dönemi Bosna topraklarıyla ilişkilendirilebilecek belgelerin daha kapsamlı transliterasyonları Esad Kurtović tarafından koleksiyonlar halinde yayınlanmıştır. Kurtović, söz konusu arşivin mevcut en iyi uzmanlarından biri olarak kabul edilmektedir⁵. Onun araştırmaları neticesinde çok sayıda insan kaçırma, köle olarak satma veya fidye karşılığında serbest bırakılma vakalarından *esircilerin* faaliyetlerine kadar pek çok konuda bilgi sahibi olmaktayız. Bu esir alma hadiselerinin izlerine Burgundiyalı meşhur seyyah *Bertrandon de la Broquiere*'in Bosna hakkında da birkaç bilgiye yer verdiği *Putovanje preko mora* [Fra. *Le Voyage d'Outre-Mer, Tr. Denizaşırı Seyahat*] adlı eserinde de rastlamaktayız. Bu bilgiler arasında Osmanlıların Bosna'ya yaptığı akınlara ve Bosnalıların köle olarak satılmasına ilişkin bir beyan da bulunmaktadır⁶.

Ancak, Orta Çağ Bosna devletinin bağımsızlığının sonlarına doğru *esircilerin* ortaya çıkışına bazı tarihçilerin çalışmalarında değinilmiş ise de hiçbir zaman için kapsamlı bir tarih çalışmasına tabi tutulmamıştır. Meşhur Sırp tarihçi Sima Ćirković, *Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegov doba (Herceg Stjepan Vukčić Kosača ve Dönemi)* adlı eserinde Osmanlıların bu topraklara gelişiyle *esircilerin* ortaya çıkışına dikkat çekmiş ve bütün bu süreçte Ulahların baskın rol oynadığının altını çizmiştir (Ћирковић, 1964)⁷. Akademik çalışmalarını Güneydoğu Avrupa tarihi, özellikle Bosna ve Dubrovnik tarihi üzerine inşa eden Veljan Atanasovski, Hersek'in Osmanlı hakimiyetinin altına girmesini ele alan eserinde Ćirković'in daha önce ifade ettiği görüşlerini tekrarlamıştır (Атанасовски, 1979, s. 15). Orta çağlardan modern devirlere kadar geniş bir zaman dilimini kapsayan Güneydoğu Avrupa tarihine ait çok sayıda konuyu ele alan, 20. yüzyılın önde gelen tarihçilerinden biri olan Bogumil Hrabak da kendi eserinde Bosna'da iki devrin geçiş döneminde ortaya çıkan ve çok daha geniş şiddet ve yağma biçimlerinin bir parçası olarak aktif olan *esircilerin* faaliyet yoğunluğuna ve eylemlerinin sonuçlarına dikkat çekmiştir (Храбак, 1976, s. 12-13). Ancak *esirciler* hakkında tartışmasız en değerli bilgileri bazı Ulah grupları üzerinde yaptığı çalışmalarında Esad Kurtović ortaya koymuştur⁸. Son olarak, kölelik ve köle ticareti durumunun Orta Çağ'ın Orta Avrupa ve Akdeniz gibi başka yerlerinde de mevcut olduğunu vurgulamak gerekmektedir (Usta, 2012; Sutt, 2015).

DADU-21). Bosna ve halkı hakkında en fazla bilgi Dubrovnik şehrinin surları dışında işlenen cezai suçlara ilişkin davaların kaydedildiği eserlerde bulunabilmektedir (*Lamenta de foris*; HR-DADU-21.2). Uygulamada bazı örtüşmeler bulunduğundan şehrin surları içinde işlenen suçlara ilişkin davaların kaydedildiği kitaplarda da az da olsa Bosna hakkında ilginç bilgilere rastlamak mümkündür. (*Lamenta de intus*; HR-DADU-21.1. i *Lamenta de intus et de foris*; HR-DADU-21.3). Bahsedilen seriler ve araştırma olanakları hakkında daha fazla bilgi için bk.: Lonza, 1997; 2002; 2003.

⁵ Bu konuyla ilgili en önemli belgeler şu koleksiyonda yayınlanmıştır: Kurtović, 2022.

⁶ “İki dağ arasında, Meriç nehri boyunca uzanan, 40 mil genişliğinde çok güzel bir ovadan geçtim. Yolda boyunlarına kalın zincirler vurulmuş on beş kadar adamı ve yakın zamanda Türklerin yaptığı bir akın sırasında Bosna Krallığı'nda yakalanmış on kadına rastladım. İki Türk onları satmak üzere Edirne'ye götürüyordu.“ (Броқијер, 1950, s. 125)

⁷ Ćirković aynı zamanda Leksikon srpskog srednjeg veka (Sırp Orta Çağ Sözlüğü) eserindeki *Robaclarla* ilgili ansiklopedi maddesinin de yazarıdır (Ћирковић, 1999, s. 628-629).

⁸ Esad Kurtović'in birçok çalışmasında çeşitli Ulah grupları tarafından insanların kaçırılıp köle olarak satılması hakkında bilgilere rastlamaktayız. Ancak, Ulah Bobanlar hakkındaki eserinde bu durum özellikle para kazanmanın yolu

Her ne kadar Orta Çağ Bosna Krallığı devrinin sonlarına doğru esircilerin ortaya çıkışı konusuna bazı tarihçiler uzun zaman önce dikkat çekse de bu hadise tüm yönleriyle beraber tarihyazımlarında tetkik edilmemiş, sadece daha geniş konular çerçevesinde yüzeysel olarak değerlendirilmiştir. Bu makalenin ana hedefi, Orta Çağ'ın sonlarında Bosna sahasındaki sosyal hayatı oldukça etkileyen köleliği mümkün olduğunca çok sayıda örnek üzerinden analiz etmek ve elde edilen verileri araştırmacıların dikkatine sunmaktır. Esircilerin faaliyetlerinin yoğunluğu ve elimizdeki kaynakların sayısı göz önüne alındığında, çalışmada tarihsel dönem olarak XV. yüzyılın ortalarına odaklanılmıştır. Esircilerin özgür insanları kaçırarak köle olarak satmalarına neden olan gerekçelerden başlayarak kölelerin toplumun hangi katmanlarında yer aldığına dair çeşitli sorulara cevap aranmıştır. Ayrıca, yayınlanmamış dava kayıtları üzerinden esircilerin özellikle aktif olduğu dönemler, nasıl faaliyet gösterdikleri, ne tür insanları hedef aldıkları ve nasıl kâr ettikleri gibi hususlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Hür insanların kaçırılması ve köle pazarlarına satılması, aslında Osmanlıların Bosna'daki akınlarıyla ortaya çıkan yeni bir durum değildir. Ancak merkezi iktidarın olmadığı akın döneminde bu hadisesin yoğunluk kazandığı söylenebilir. Daru'l-harp ortamında Osmanlıların, Hristiyan Avrupa'nın hasmı haline gelmesi, daha önce farklı bir gözle bakılan esir olgusuna yeni bir anlam ve bakış açısı kazandırmıştır⁹. Yerli insanların kaçırılıp Osmanlılara satılmasıyla ilgili ilk bilgilerden biri 1417 yılının Temmuz ayında Radić Brajković'in açtığı davada kaydedilmiştir. İddianamede Radić Kutjetinić ve oğlu, Vukoslava ve oğlu Pribislav'ı kaçırıp Osmanlılara satmasıyla suçlanıyordu (DDA, Lamenta politici (metnin devamında: Lam. politici), II, 11v (20.7.1417); Динић, 1967a, s. 90). Bir diğer vaka 1420 yılının Haziran ayında kaydedilmiştir. Popovolu olup Dubrovnik'te ikamet eden Ulahinja Radikijeva (Radićeva), Şumetli (Šumet) Brajan ve Ostoja Milković'in yanında çalışan, kaçırılıp Osmanlılara satılan oğlu Radoje'nin kayıp olduğunu ihbar etmiştir. Baba, Popovolu Mihailović kardeşleri ve Vukac Mukonjić'i oğlunu kaçırmakla suçlamıştı (DDA, Lam. de foris, IV, 204 (2.6.1420); Динић, 1967a, s. 97; Kurtović, 2022, s. 209-210). Miljen (Mišljen) Radmilović, Despotovina'ya¹⁰ giderken Tara'da iki kardeş tarafından Nikšić (Nikšić) tarafında yakalanmış ve Osmanlılara satılmıştı. Miljen iki yıl boyunca esarette kaldıktan sonra 1447 yılının Eylül ayında yukarıda adı geçen eşkıyalara dava açmıştır (DDA, Lam. de foris, XXI, 162v (1.9.1447); Динић, 1967a, s. 113-114; Kurtović, 2014a, s. 252; Kurtović, 2022, s. 783-784). Miljen'in nasıl ve hangi şekilde esaretten kurtulduğu bilinmemektedir. 1457 yılının Mayıs ayında Radovac Milatović'in kaçırılıp Osmanlılara satılmasından ve ayrıca önemli miktarda para, bazı giyim eşyaları, iki hançer ve diğer eşyalarının çalınmasından dolayı dava açılmıştı¹¹.

XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hür insanların kaçırılıp köle olarak satılması hakkında daha fazla bilgiye ulaşmaktayız. Esirlerin alıcıları arasında her zaman için ecnebler değil; kimi zaman yerli insanların da bulunduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. 1464 yılının Kasım ayında Radovac Vukotić, Ulah Kresojevićlere satılan annesinin, Radibrat kardeşlerin, Radonja'nın ve onun oğlu Radoslav'ın kaçırıldığını

olarak meslek şeklinde önümüze çıkmaktadır. Birçok vakada *esircilerin* niyetlerinin kaçırılan insanları Osmanlılara satmak olduğu veya kaçırma sürecinde onlarla işbirliği yaptıkları doğrudan belirtilmiştir (Kurtović, 2012, s. 84-86).

⁹ Kaçırılan kişilerin Batılı yabancılara satıldığı vakalar da vardı. 1412 yılının Mayıs ayında kaydedilen bir örnekte, Drijevo yakınlarındaki Desni'den bir kadını kaçırıp Katalanlara sattıkları için Uglješa Zerinković, Stjepan Mladinović ve Maroje Skvaričić'e karşı dava açılmıştı. Dubrovnik Devlet Arşivi (metnin devamında: DDA), Lamenta de foris (metnin devamında: Lam. de foris), sv. II, f. 174v (3.5.1412). (Динић, 1967a, s. 89; Kurtović, 2022, s. 85) Ancak bu vakalar; esirciler, yerel halk, Osmanlılar arasındaki köle ticaretine ilişkin bilgi bolluğuyla kıyaslandığında yok denecek kadar azdır.

¹⁰ Despotovina, Orta Çağ'da Sırp vasal devleti olan Sırp Despotluğu'nu ifade etmektedir.

¹¹ Sanıklar, Pavlović'in adamları olduğu belirtilen Radojko Tentić, Radivoj Ostrožić, Ivan Parović, Radoje Kozoje ile Radač Rakojević idi (DAD, Lam. de foris, XXX, 170v (7.5.1457); Динић, 1967a, s. 120; Kurtović, 2022, s. 963).

ihbar etmiştir. Bu vakada tek bir sanık bulunmaktadır. Bu kişi Hersek dükü Stjepan Vukčić'in hakimiyet sahasında yaşayan Gaçkalı (Gacko) Radivoj Mojković'tir (DDA, Lam. de foris, XXXVI, 45 (6.11.1464); Динић, 1967a, s. 127; Kurtović, 2022, s. 1039)¹².

Bu olay, daha sonraki bazı vakalarda da görülebileceği üzere, ecnebilere satılmak üzere esir alınan kişilerin elden ele satılma zincirinin muhtemel başlangıcını temsil etmektedir. Hür insanların kaçırılıp köle olarak satılması halihazırda bu dönemde artsa da davalarda bu işi yapan kişileri ifade eden *esirci* terimi nispeten daha geç bir dönemde karşımıza çıkmaktadır. 1461 yılında Dubrovnikli Stjepan Radovanović'e değirmenden dönerken iki kişi saldırmıştı. Kendisini önce darp etmiş, sonra bağlayıp Trebinje'ye (Trebinje, Trebin) götürmüşlerdir. Dubrovnik mahkemesinde açtığı davada Stjepan Radovanović, ona saldıran ve onu bağlayan kişilere kendisini Osmanlılara satmak istedikleri için *esirci* olarak hitap etmektedir. Bu esaretten onu kurtaran kişi Trebinjeli Lazar Krasojević'ti (DDA, Lam. de foris, XXXV, 20 (27.7.1461); Kurtović, 2022, s. 1009-1010).

Esirci terimine 1465 yılının Mart ayına ait bir davada da rastlamaktayız. Bu davada esirci olmakla suçlanan Ulah Pilatovac ailesiydi¹³. Sadece bir ay sonra Radonja Božidarović'in yeğenini kaçırıp satan Ulah Krasojevićler de bu tür eşkıyalıkla suçlanmıştı¹⁴. Bu hadiseyi takip eden davalarda hür insanları kaçırıp köle pazarlarına satanları belirtmek için neredeyse düzenli olarak *esirci* terimi kullanılmaya başlanmıştır (DDA, Lam. de foris, XXXVII, 186v (9.12.1465), 199 (25.2.1466), 257v (25.2.1466), 283v (12.3.1466), 295 (23.3.1466), 361-361v (18.2.1466) ve devamı). Bu terimin davalara girmeden önce kullanımda olduğunu Dubrovnik Senatosu'nun esircilerin serbest bırakılmasına dair verdiği birkaç karardan da anlamaktayız¹⁵.

Esirciler çoğunlukla gruplar halinde faaliyet gösteriyordu, zira bu birliktelik işlerini kolaylaştırıyordu. Ancak tek bir esircinin adının geçtiği iddianameler de bulunmaktadır. Aslında bu durum mahkeme heyetinin açılan davanın konusunu teşkil eden suçluların sadece birinden haberdar olduğu anlamına geliyordu ve tabiki suçluların toplam sayısını göstermiyordu. 1469 yılının Nisan ayında kaydedilen, iki çocuğun kaçırılıp Osmanlılara satılma teşebbüsünden tam dokuz kişinin suçlandığı vakanın aksine (DDA, Lam. de foris, XLI, 140v (5.4.1469); Динић, 1967a, s. 148), birkaç gün sonra kayıtlara geçen bir diğer vakada aralarında muhtemelen sadece bir çocuk olan altı kişinin kaçırılmasından tek bir kişi suçlanmıştı (DDA, Lam. de foris, XLI, 146 (12.4.1467); Динић, 1967a, s. 148; Kurtović, 2022, s. 1221-1222). Sanıkların ve kaçırılanların bu denli değişken sayısı, mahkeme heyetinin her vakada insanların kaçırılıp satılmasının nasıl yapıldığı ve kaç kişinin çeşitli yollarla bu faaliyetlere dahil olduğunu tam olarak bilmediğini göstermektedir.

Esirciler çoğunlukla yerli insanlardı ve eşkıyalığın bu türü, yaptıkları kanunsuz işlerden sadece biriydi. Hersek'in dağlık bölgelerinde yaşayan, bölgedeki koşullara vâkıf olan ve kurbanlarını dikkatli bir

¹² Gaçka (Gatsko, Gacko) sıklıkla *esircilerin* hür insanları kaçırıp Osmanlılara sattıkları yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Dubrovnikli Radinac Mirković'in oğlunun Gaçka'da kaçırılıp Osmanlılara satılması üzerine 1465 yılının Eylül ayında açılan dava bu olaylardan sadece bir tanesini göstermektedir. (DAD, Lam. de foris, XXXVII, 76v (21.9.1465); Kurtović, 2022, s. 1084).

¹³ Knez Vladislav Kosača'nın malikanesinden Pilatovićli Ulahlar Viganj ve Dragić Bogdanović kardeşler, sonra Radoje ve Radač Budisalić kardeşler ve Vukić Klikojević, terzi Radohna Radosalić'in iki oğlunu kaçırıp Osmanlılara satmakla suçlanmıştı (DDA, Lam. de foris, XXXVI, 189 (7.3.1465); Kurtović, 2022, s. 1064-1065; Kurtović, 2014b, s. 306-307).

¹⁴ Terzi Radonja Božidarević; Krasojevićlerden olan beş Ulah'ı yeğenini kaçırıp satmakla suçlamıştı. Sanıklar arasında Krasojević aileleri arasında önemli bir yere sahip olan Gled Pokrajić'in ismi de geçmektedir (DAD, Lam. de foris, XXXVI, 248 (20.4.1465); Динић, 1967a, s. 132; Kurtović, 2022, s.1073; Kurtović, 2011, s. 663).

¹⁵ 1462 yılı Şubat ayının sonlarında Dubrovnik Senatosu ölümün eşliğinde olan bir esircinin serbest bırakılması yönünde karar vermişti (Динић, 1967a, s.125). Benzer kararlara dair daha fazla örnek için bkz.: Динић, 1967a, s. 125, 133, 134-135.

şekilde seçen Ulah halkı, esircilikte ün salmıştı¹⁶. Ancak kayıtlarda Ulah oldukları görülen ama hangi gruba ait oldukları belli olmayan esircilere de rastlamaktayız (DDA, Lam. de foris, XXXVII, 123 (17.10.1465); Динић, 1967а, s. 136; Kurtović, 2022, s. 1087).

Ulahların yanı sıra, Dubrovnik'in yakın dış bölgelerinden ve az da olsa iç bölgesinden olanların da köle satışlarında yer aldıklarına dair elimizde ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Trebinje bölgesinin en önemli feodal ailelerinden biri olan¹⁷ ve tarihte çeşitli ekonomik faaliyetleriyle tanınan Starčićler de esirciler olarak kayıtlara geçmiştir. Brenli Radonja Bogutović, hizmetkârı Vukašin'i kaçırap Osmanlılara sattıkları için bu ailenin dört ferdine dava açmıştı (DDA, Lam. de foris, XXXVII, 304 (8.4.1466); Kurtović, 2022, s. 1110.). Aynı gün aynı ailenin başka dört üyesine, Bijela'dan (Biyela, Bijela na moru) olan savcının hizmetkârını satmalarından dolayı dava açıldı (DDA, Lam. de foris, XXXVII, 304v (8.4.1466); Kurtović, 2022, s. 1110). Mladoš Baljinović, Trebinje'de Petko adında birini soyup sonra da Osmanlılara satarken akrabaları olduğu söylenen birkaç kişinin yardımını almıştı (DDA, Lam. de foris, XXXVIII, 172v (8.3.1467); Kurtović, 2022, s. 1140). 1467 yılının Mart ayında Mladoš Baljinović, oğlu Bogavac ve kardeşi Lukač Miošić'e ve başka bir kişinin aleyhine, Talez'de Ratko ve Radoslav Hernačić (*Chernacich*) kardeşleri kaçırdıkları için dava açılmıştır (DDA, Lam. de foris, XXXVIII, 194v (21.3.1467); Kurtović, 2022, s. 1143). Starčić ailesinin üyeleri, başka birkaç yardımcılarıyla birlikte 1467 yılının Nisan ayında esirciler olarak iddianamede yer almışlardı (DDA, Lam. de foris, XXXVIII, 222v (11.4.1467); Kurtović, 2022, 1147).

İnsanları köle olarak satmak üzere kaçırmanın birkaç yolu vardı. İnsanlar kamuya açık yollarda, meralarda veya tarlalarda günlük işlerini yaparken, hatta evlerinden bile kaçırılıyordu. 1466 yılı Mart ayının ortalarında Bosna ve Dubrovnik'in sınırındaki Brgat'tan¹⁸ insanların otlaklarından kaçırılmasına ve Osmanlılara satılmasına dair birkaç dava kaydedilmiştir. Davaların birinde esirciler Türk olduğu için savcıya bu kişiler meçhul failer olarak aktarılmıştır (DDA, Lam. de foris, XXXVII, 283v (12.3.1466); Kurtović, 2022, s. 1106.). Ancak üç ayrı davada Trebinje'nin Lug Köyü'nden aynı kişiler (toplamda altı kişi) aynı tür eşkıyalık nedeniyle karşımıza tekrar sanık olarak çıkmışlardır. Belli ki burada Brgat'a çok net bir gaye ile gelen ve meralarında bulunan üç kişiyi kaçırdıktan sonra Osmanlılara satan esircilerden söz edilmektedir (DDA, Lam. de foris, XXXVII, 284v (13.3.1466), 285 (13.3.1466), 285v (13.3.1466); Динић, 1967а, s. 138-

¹⁶ Bunların arasında Mirilović'ler (DDA, Lam. de foris, XXXVII, 122 (16.10.1465); XL, 178v (16.9.1468); Lam. de foris, XLI, 114 (1.3.1469); Динић, 1967а, s. 135-136; Kurtović, 2022, s. 1087, 1186-1187, 1216), Zubaclar (DDA, Lam. de foris, XXXVII, 157 (15.11.1465); Динић, 1967а, s. 136; Kurtović, 2022, s. 1094; Храбак, 1976, s. 12), Maleševac'lar (DDA, Lam. de foris, XXXVII, 224v (21.1.1466); XXXVII, 265 (4.3.1466); Динић, 1967а, s. 137, 138; Kurtović, 2022, s. 1101, 1104), Bobanlar (DDA, Lam. de foris, XXXVII, 64v (17.9.1465), 203 (23.12.1465), 266 (3.3.1466); XXXIX, 52 (27.7.1467); XL, 92v (13.7.1468), 117v (5.8.1468); Динић, 1967а, s. 134, 137-138, 142, 143; Kurtović, 2022, s. 1082-1083, 1099, 1104, 1156, 1179, 1182; Kurtović, 2012а, s. 84, 85, 86; Храбак, 1976, s. 12, 21), Ugarak'lar (DDA, Lam. de foris, XXXVII, 63v (16.9.1465); XLI, 2v (5.12.1468), 52v (4.1.1469), 53v (4.1.1469); Динић, 1967а, s. 133-134, 145-146; Kurtović, 2022, s. 1082, 1197, 1207-1208), Žurović'ler (DDA, Lam. de foris, XXXVII, 95 (30.9.1465); XXXIX, 215 (4.11.1467); XLI, 76 (22.1.1469), 140v (27.3.1469), 174 (9.5.1469), 198v (12.6.1469); Динић, 1967а, s. 142-143, 146-147, 148, 150, 151; Kurtović, 2022, s. 1085, 1166, 1211, 1221, 1224, 1225), Vanjan'ler (DAD, Lam. de foris, XXXVII, 257v (25.2.1466); Динић, 1967а, s. 137; Kurtović, 2022, s. 1103-1104), Vlahović'ler (DDA, Lam. de foris, XXXVII, 103v (8.10.1465), 224 (20.1.1466); Динић, 1967а, s. 135, 137; Kurtović, 2022, s. 1085, 1100; Храбак, 1976, s. 22; Kurtović, 2005, s. 57), Pliščić'ler (DDA, Lam. de foris XXXIX, 8 (6.5.1467); XLI, 153v (21.4.1469), 154 (21.4.1469); Динић, 1967а, s. 141, 149; Kurtović, 2022, s. 1155, 1223), Vragović'ler (DDA, Lam. de foris, XLI, 30 (16.12.1468), 77v (24.1.1469), 140v (27.3.1469), 153v (21.4.1469); 154 (21.4.1469); XLII, 184 (5.12.1470); Динић, 1967а, s. 136, 147-148, 149-150, 156; Kurtović, 2022, s. 1204, 1212, 1221, 1223, 1238) ve diğerleri gibi büyük ve tanınmış katunlardan (kabilelerlerden) bazı Ulah grupları öne çıkmaktadır.

¹⁷ Starčićler, Dubrovnik sınırlarının yakınlarında olan Glavska'daki Površa adlı yerde yaşıyorlardı: „...*montibus supra Brenum prope villam que dictur Glauscho*.“ (DAD, Lam. de foris, V, 68v (4.8.1422); Kurtović, 2022, s. 284).

¹⁸ Bu Orta Çağ yerleşim yerinden kaynaklarda sıklıkla söz edilmektedir. İliyya-Roma kalesi Gradac (Burnum) yakınlarında kurulmuştur. Burada ünlü Mančetić ailesi de dahil olmak üzere birkaç Dubrovnikli soylu ailenin evleri vardı. Bosna sınırına yakınlığından dolayı burada Dubrovnikliler ile civar bölgedeki sakinler arasındaki anlaşmazlıkların çözüldüğü meclis toplantıları yapılıyordu.

139; Kurtović, 2022, s. 1106-1107). Birkaç ay sonra insanları Osmanlılara satmaktan dolayı Luglu esircilere karşı açılan iki dava daha kayıtlara geçmiştir. Onların arasında daha önce sözü geçen davalara konu olanlar da vardı (DDA, Lam. de foris, XXXVII, 352v (3.6.1466), 353 (3.6.1466); Kurtović, 2022, s. 1117). 1467 yılının Nisan ayında Konavleli Radoje Bobrosalić, Trebinyeli Novak, Vukača, Deško Vukosalić kardeşlere oğlu Radojko'nun kaçırılıp köle olarak satılmasından dolayı dava açmıştır. Saldırı sırasında Radojko sığır otlatıyordu (DDA, Lam. de foris, XXVIII, 219v (10.4.1467); Динић, 1967a, s. 141; Kurtović, 2022, s. 1146). 1466 yılının Nisan ayının sonlarında Dubrovnik yakınlarındaki dağlarda Dubrovnikli Ljubica'nın oğlu Dmtar'ı yakalayıp döven, kimliği bilinmeyen iki esirciye dava açılmıştı. Davada esircilerin Dmtar'ı nasıl yakaladıkları, bağladıkları ve yardım isteyemeyin diye ağzına bez tıktıkları ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Dmtar onlarla gitmemek için direnince onu ölesiye dövmüşlerdi ki kendisi hayata zar zor tutunabilmişti. Muhtemelen bu sebepten dolayı esirciler onu yanlarında götürmemişler ve öylece yarı ölü halde bırakmışlardı. Ancak bir kemer, birkaç çift ayakkabı, bir kürk, iki çuval, bir gömlek ve bazı diğer küçük eşyalarını almışlardı (DDA, Lam. de foris, XXXVII, 326 (30.4.1466); Динић, 1967a, s. 140-141).

Esircilerin bütün aile fertlerini kaçırdığı birkaç eve girme vakası da kayıtlara geçmişti. 1466 yılının Nisan ayının sonlarında Brgat'ta Pribislav Nikolić'in evine dalıp Pribislav'ı, eşi Stanica ve kardeşi Stanula'yı ve bir de orada tesadüfen bulunan, Božidar Radivojević'i götüreren, kimlikleri bilinmeyen esircilere açılan bir dava kaydedilmiştir. Esirciler, insanların yanı sıra evde bulunan bütün büyükbaş hayvanlarını da yanlarına almışlar ve diğer değerli eşyaları da çalmışlardı (DDA, Lam. de foris, XXXVII, 324v (28.4.1466); Динић, 1967a, s. 140).

Çoğu zaman esirciler insanları sahtekarlıkla kandırıp götürüyordu ve akabinde satıyordu. Bu da iyi örgütlendikleri ve kaçırma planlarını önceden yaptıklarının göstergesidir. Böyle bir hadise Miloš Milojević'in kız kardeşi Stanica'nın başına gelmişti. Miloš, Popovolu Vukoslav Novaković'i kız kardeşi Stanica'yı kandırıp, Drijeva'ya götürüp orada onu bilinmeyen kişilere satmakla suçlamıştı (DDA, Lam. de foris, II, 25v (6.1.1411); Динић, 1967a, s. 88; Kurtović, 2022, s. 42-43). Radić Površković'in oğlu Marko'ya bakmakla görevlendirilen Radun Bogetić de Radić'in yokluğunu suistimal edip Marko'yu Osmanlılara satmıştı (DDA, Lam. de foris, XXXVII, 325v (30.4.1466); Kurtović, 2022, s. 112-1113). Radić Kopijević'in dul eşi Bosnalı soylu kadın Stojislava, bilinmeyen esircilere satılan hizmetkârı Bjeloslava'dan dolayı 1467 yılının Nisan ayında davanın konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözü geçen hizmetkârı, Stojislava'nın izniyle Drinalı Herak Živinčić'in adamı Radišin adlı birisi¹⁹ kendisine eş olarak almış ve onu Novi'ye (*castrum Noui*) götürmesi gerekirken daha ilk gece Osmanlılara satmıştı (DDA, Lam. de foris, XXXVIII, 217v (7.4.1467); Kurtović, 2022, s. 1146). Bir yıl öncesinde Ulah Maleševaclardan olan Radun Miličević, eşi Ljubislava'yı 9 düka karşılığında Osmanlılara satmıştı (DDA, Lam. de foris, XXXVII, 224v (21.1.1466); Динић, 1967a, s. 137; Kurtović, 2022, s. 1101). Bu hadisenin hemen hemen aynısını Radogostić'den Radonja da yaşamıştı²⁰. Evlenileceği kişinin satılması, başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi için çok emek ve zaman isteyen, önceden hazırlanmış bir plan olarak değerlendirilebilir. Eşlerin satılma vakalarının ana motivasyonu, bu tür eylemler sayesinde daha fazla para kazanmak olduğu şeklinde değerlendirilmelidir.

Bu kaçırılmaların yavaş yavaş ortadan kalktığı dönemde Vragovići Vukoslav Grahojević, Bogiša Vokosalić ve Radicijum Grubačević'in Vukoslav'in evine akşam yemeğine çağırıp Trebinyeli Martolos Selak'a sattıkları Vučihna Božidarović vakası kayıtlara geçmiştir. Vučihna, Selak'tan kaçmayı başarmış ve Dubrovnik'e dönmüştür; ancak bu süreçte ağır yaralanmalara, açık yaralara ve kırıklara maruz kalmış, üstüne

¹⁹ Daha sonra Drina toprakları olarak anılan *župa*, Drina nehrinin üst ve orta kısmındaki vadide yer alır.

²⁰ Üç Radonjić kardeş, Radogostić'ten Radonja'yı kız kardeşlerini Osmanlılara satmakla suçlamışlardı (DDA, Lam. de foris, XXXIX, 206v (25.10.1467); Динић, 1967a, s. 142; Kurtović, 2022, s. 1165). Dolandırıcılığın bu kategorisine daha önce bahsi geçen eşi ve ailesinin onu Osmanlılara satma teşebbüsünden kendini kurtarmayı başarabilen Armenka'nın örneği de dahildir (DAD, Lam. de foris, XL, 178v (16.9.1468); Динић, 1967a, s. 144-145; Kurtović, 2022, s. 1186-1187).

bir de soyulmuştur. (DDA, Lam. de foris, XLI, 77v (24.1.1469); Динић, 1967a, s. 147-148; Kurtović, 2022, s. 1212).

Esircilerin mağdurlarını kandırdıkları yöntemler hakkında daha detaylı bilgiyi Dubrovnik'in Mlin adlı yerleşim yerinde bir köylü olan Radoja Božidarević'in vakası aktarmaktadır. Ugarak'tan Ulah Paskaş adında biri onu Ulah Žurović'e davet ederek ortak kazanç teklif etmiştir. Anlaşmaya göre Radoja'nın, Žurović katununa (kabile) gelip sığırları alıp onları Dubrovnik'e götürüp satması gerekiyordu. Ancak Žurovićlere gelir gelmez esir alınmış ve Ulah Boban katununa ait üç kardeş olan Dobrilović'lere 8 düka karşılığında satılmıştır. Bu örnek birçok sebepten dolayı önem taşımaktadır. Bize yalnızca esircilerin kurbanlarına nasıl ulaştıklarını değil; aynı zamanda köle olarak satılan insanların fiyatları ve bu pazarlığın bazı diğer unsurları hakkında da bilgi sağlamaktadır. Radoja neredeyse iki yıl esarette kalmış ve bu süre zarfında, her seferinde daha yüksek fiyata olmak üzere birden fazla kez satılmıştır. Yukarıda belirttiğimiz gibi Paskaş onu Bobanlara 8 düka karşılığında satmıştı, Bobanlar da onu Cernica'ya götürüp Ulah Drobnjaklardan olan Hadar Želinić'e 20 düka karşılığında satmışlardır. O da Nikolj Trg'a (Bijelo Polje – Akova) götürüp Üsküplü bir Osmanlıya 30 düka karşılığında satmıştır. Fakat bu Radoja'nın son satış işlemi değildi. Üsküp'ten Filibe'ye, oradan da İstanbul'a getirilmiştir. Ne yazık ki Üsküp'ten sonra esirin fiyatını tespit edemiyoruz. Radoja sonunda İstanbul'dan kaçmayı başarmış, Eflak ve Rusya üzerinden Macaristan ve Sinj'e ulaşmış ve oradan da Dubrovnik'e dönebilmiştir. Bu hadise bize aynı zamanda köle olarak satılan insanların nasıl hürriyetlerine kavuşabildiklerine dair bir ipucu vermektedir (DDA, Lam. de foris, XXXIX, 215 (4.11.1467); Динић, 1967a, s. 142-143; Kurtović, 2022, s. 1166; Ћирковић, 1999, s. 629; Храбак, 1976, s. 21; Kurtović, 2012a, 37-38).

Bosna'da kaçırılan insanların fiyatları büyük farklıklar gösterip 3 ile 30 düka arasında değişiyordu. Lakin elimizdeki belgelerden anlaşıldığına göre en yaygın fiyat 8 düka idi. Bir vakada ise Petko Radosalić'in bir at karşılığında satıldığı kaydedilmişti (DDA, Lam. de foris, XLI, 207 (18.6.1469); Динић, 1967a, s. 151; Kurtović, 2022, s. 1225; Kurtović, 2012b, s. 217). Kayıtlarda satış fiyatı; yaş, cinsiyet ve sağlık durumu gibi temel unsurlardan başlayıp esirlere yönelik mevcut talebe kadar birçok kriter belirtiliyordu. İncelenen vakalarda, davaların bu açıdan sunduğu bilgilerin çok kısıtlı olması nedeniyle ortalama fiyatı tespit etmemize yardımcı olacak etkenleri takip etmek çok zordur. Sadece tek bir vakada satılan çocuğun yaşını öğrenmekteyiz (15 yaş) (DDA, Lam. de foris, XXXVII, 157 (15.11.1465); Динић, 1967a, s. 136; Kurtović, 2022, s. 1094). Birkaç vakada ise kaçırılanların çocuk olduğu yönünde bilgiye ulaşmaktayız²¹. Bunların dışındaki vakaları sadece cinsiyete göre sınıflandırabiliyoruz. Elimizde olan kayıtlardan erkeklerin kadınlara göre daha sık köle ticaretinin hedefi olduğu sonucuna varmaktayız²².

İnsan kaçırmanın ardındaki itici gücün her zaman para olmadığını Vesela Straža'dan Mihoč Vukotić'in hizmetkârı Radić örneğinden anlamaktayız. Radić'i, karşılığında Osmanlılardan içlerinden birinin kardeşi olan Ivaniš Đurđević'i almak için (Ivaniš sanıklardan biri olan Radić Đurđević'in kardeşiydi) kaçırmışlardı (DDA, Lam. de foris, XXXVII, 265 (4.3.1466); Динић, 1967a, s. 138; Kurtović, 2022, s. 1104). Aynı gün Mihoč, Ivaniš Đurđević'in aleyhine başka bir dava açmıştı ve o davada Ivaniš'i Osmanlılara 8 düka karşılığında satılan diğer hizmetkârı Pribinja'nın kaçırılmasında Luglulara suç ortaklığı yapmakla suçlamıştı (DDA, Lam. de foris, XXXVII, 266 (4.3.1466); Динић, 1967a, s. 137-138; Kurtović, 2022, s. 1104).

Kaçırılıp satılan insanlar, yüklü bir fidye karşılığında ailelerine teslim edilebilirdi. 15 Nisan 1469 tarihinde Stjepan Milatović, yeğeni Stjepan Milatović'i Dubrovnik sınırındaki Dobra Straža merasından

²¹ Vragović ve Žurovićlerden olan birkaç Luglu kişi, Rijeka Dubrovačka'dan bir erkek ve bir kız çocuğunu kaçırmaya çalışmakla suçlanmıştı (DDA, Lam. de foris, XLI, 140v (27.3.1469); Динић, 1967a, s. 148; Kurtović, 2022, s. 1221). Çocuklar da dahil olmak üzere bütün ailelerin kaçırıldığı birkaç vaka bulunmaktadır.

²² Bu durum, daha önceki mağdurlarının arasında kadın sayısının daha baskın olduğu insan ticareti vakalarıyla tam bir tezat oluşturmaktadır (Duranović, 2015, s. 37-52).

kaçırıp Osmanlılara satan Luglu altı kişiye dava açtı. Stjepan, yeğenini Lug'da *Türk subaşı* Cvjetko'da bulup iki düka, iki arşın kumaş ve bir miktar şarap karşılığında satın almıştı. Dava, Stjepan'ın Lug'a gidip gelmek için 4 perper harcadığı ayrıntısını da içermektedir (DDA, Lam. de foris, XLI, 150 (27.3.1469); Динић, 1967a, s. 149; Kurtović, 2022, s. 1222)²³. Radiš, ortağı Vukota Vlatković ile bir miktar ticari mal ile (kumaş, bez, ipek, hançerler ve biraz para) birlikte Bosna'ya, daha doğrusu Nevesin'e (Nevesinje) doğru yola çıkmıştı. Osmanlı Bey'i Mahmud'un sarayına gelince (*in curiam Mahmut voiuode Turchi in Neuesigne in locum dictum Xigliervo*) ticari mallarını satmışlar ve kazandıkları paradan edindikleri yeni bir miktar malla geri dönmek için yola çıkmışlardır. Ancak Vidovo Polje'deki Prijedolje adlı yerde arkalarında iz bırakmadan kayboldular. Bu sebepten dolayı Radič'in akrabası dokumacı Radoslav Đurašević, esirciler veya Osmanlılar tarafından kaçırıldıkları ya da öldürüldükleri şüphesiyle dava açmıştı (DDA, Lam. de foris, XLI, 209v (19.6.1469); Динић, 1967a, s. 151-152, 153; Kurtović, 2022, s. 1226). Vukota Vlatković'in eşi de aynı sebepten dolayı dava açmıştı (DDA, Lam. de foris, XLI, 212 (19.6.1469); Kurtović, 2022, s. 1227). Bu, devamını takip edebildiğimiz nadir davalardan biridir. Yani birkaç ay sonra Radič ve ortağının mahkemeye çıkıp yeni bir dava açtıkları görülmektedir. Bu davadan Osmanlılara satıldıklarını ve fidye karşılığında esaretten kurtulabildiklerini öğrenmekteyiz. Bu kaçırma için Biograd, Nevesin ve Prijedolje'den birkaç kişiyi suçlamışlardı. Anlattıklarına göre Stjepan ve Radan, Milihnić'lerin Prijedolje'deki evlerinde soyulmuş, aynı kardeşler tarafından esircilere satılmışlardı. Marin Tomko, Stanetić'in sayesinde 50 düka (her biri için 25 düka) fidye karşılığında Edirne'de serbest bırakılmışlardı (DDA, Lam. de foris, XLII, 106v (13.9.1470); Kurtović, 2022, s. 1234-1235). Viktor Alegreti adında biri, Dubrovnik tüccarı Živan Pripčinović'ten dolayı düştüğü esaretten kurtulmak için oldukça yüksek bir fidye (500 Osmanlı akçesi ve 5 düka eden bir öküz) ödemişti. Živan, o sıralarda Prijepolje'de kalan Viktor'un bağlanıp dövülmesini emretmiş, sonrasında onu yasadışı olarak *krimiz* cevheri satmakla suçlayıp hapse atmışlardı. Üç haftayı hapisanede geçirdikten sonra bir Osmanlıya satılmıştı. Farklı işkence yöntemlerine maruz kalan Viktor esaretten kurtulmak için yüklü miktarda para ödemişti (DDA, Lam. de foris, XLI, 210 (8.11.1469); Динић, 1967a, s. 153; Kurtović, 2022, s. 1226).

Bu gibi örnekler, önceden tertip edilmiş bir planın devreye sokulduğunu ve fidye parasından yüksek kazanç sağlanabilecek kişilerin özenle seçildiği iddialarını doğrulamaktadır. Bu iddianın geçerliliği üzerinde durmak gerekirse, o halde esircilerin, yani sahada faaliyet gösteren daha doğrusu insanları kaçırılanlar ile emri veren yabancılar arasında bir işbirliğinin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kaçırılma olayından önce, aralarında olası senaryonun gelişimini önceden öngören bir değerlendirme yapıldığı anlaşılmaktadır²⁴.

Bosna ahalsinin soylu üyelerinin köleleştirildiğine dair önemli bilgilere de sahibiz. Ancak bu soyluların Osmanlılarla doğrudan çatışmalarda mı esir alındığı yoksa kaçırılıp Osmanlılara satılmasında yerel halktan olan esircilerin mi rol oynadıklarını bilmek her zaman için mümkün değildir²⁵. Osmanlılar tarafından esir alınan soylu aile üyelerinin münhasıran erkeklerden oluşması dikkat çekmektedir. Bu da onların doğrudan savaşlarda esir alındıkları varsayımını desteklemektedir. Buna mukabil kadınlar ve çocuklar çoğunlukla kendi arazileri, otlakları ve evlerinden kaçırıldıktan sonra Osmanlılara satılıyordu.

Esirlerin çoğu fidyeleri ödenip bırakıldıktan sonra ailelerine ve esarete düşmeden önceki hayatlarına dönebilirdi. Fidyenin tutarı göz ardı edilecek miktarda değildi. Soylu aileler, kaçırılan aile üyeleri için yüklü bir meblağ ödemeye hazırdı. Osmanlılar da bunu göz önünde bulunduruyordu. Fidye ödeyebilecek mali güce

²³ Bireylerin Osmanlı esaretinden kurtulması sırasında harcanan meblağlar diğer kaynaklarda da geçmektedir. Örnek: DDA, Debata Notariae (metnin devamında: Deb. Not), XXXVIII, 169 (27.3.1470); Динић, 1967a, s. 153; Kurtović, 2017, s. 334.

²⁴ Esirlerin kurtarılma yolları ve fidye miktarları hakkında daha fazla bilgi borç/zimem defterlerinde karşımıza çıkmaktadır. Krş. Динић, 1967a, s. 153 ve sonrası.

²⁵ Çalışmamızda esirciler tarafından insanların esir alınmasından bahsedildiğini vurgulamamız gerekmektedir. Hür insanların esir alınması veya savaş durumunda tutsak olarak ele geçirilmelerinde önemli bir fark olduğu belirtilmelidir. Çalışmanın odak noktası hür insanların esir alınıp köleleştirilmesi faaliyetleridir.

sahip soylu ailelerin üyelerini esir almak, Osmanlılara nispeten kolay bir kazanç getiriyordu. Ayrıca yapılan seferlerde birkaç önemli kişiyi esir almak, fidyelerinin ödenmesinin şüpheli olduğu yüzlerce köylünün esir alınıp götürülmesi ve nakledilmesinden çok daha kolaydı.

Yakınlarının fidyelerini ödemek için gerekli meblağları elde etmek amacıyla şahıslar mülklerini rehin veriyor veya satıyordu²⁶. İstenen meblağa ulaşmak her zaman kolay olmadığı için bazı esirler fidyeye parasının ödenmesi için senelerce bekleyebilirlerdi. Bosnalı soyluların köleleştirildiği en ünlü örneklerden biri Pavle Vardić vakasıdır²⁷. Onun Osmanlılardan kurtarılması için gerekli parayı elde edebilmesi için eşi Jelena'nın Dubrovnik'ten borç para alması gerekiyordu (Динић, 1967a, s. 128-131; Динић, 1967b, s. 55). Osmanlı arşivlerinde Bosna Sancakbeyi İsa Bey bin İshak'ın, Knez Pavle'nin sertbest bırakılması için 550 altın düka fidyeye aldığı gösteren belge mevcuttur. Belge, 25 Ağustos 1466 tarihlidir (Елезовић, 1940, s. 72-73). Knez Vardić'in serbest bırakılma süreci büyük ihtimalle çok daha önceden tamamlanmıştı. Çünkü aynı yılın Mayıs ayında knez, üç yıl önce gerçekleşen bir soyguna ilişkin bazı hususlara çözüm getirmesi beklenen bir heyetin üyesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Недељковић, 1978, s. 115; Kurtović, 2019, s. 1314-1315). Onun serbest bırakılmasında fidyeyi bizzat ödeyen, yukarıda sözü geçen tüccar Živan Pripčinović büyük rol oynamıştı²⁸. Aynı dönemde Knez Sladoje Vuković de Osmanlıların elinde esirdi ve onun kurtarılması için Bosna Kilisesi'nin seçkin mevki sahibi *gost* Radin bizzat harekete geçmişti²⁹. Bu hadiseden üç yıl önce Nikolić ailesinden bir lord olan Prens Vukašin Grgurić, esaretten kurtulmak için Dubrovnik halkından yardım istemişti. Ricasına istinaden Dubrovnik'in Büyük Konseyi ona 100 perper ödenmesi yönünde karar vermiştir (Динић, 1967a, s. 111; Dedić, 2023, s. 299).

Osmanlı hakimiyetinin güçlenmesiyle birlikte doğuştan hür olan insanların kaçırılma ve köle olarak satılma vakalarının sayısı da azalmıştır. Bunu önemli ölçüde azalan dava sayısı da ispat etmektedir. Kaydedilen davalar arasında esircilerin faaliyetlerine ilişkin olan vakaların sayısı azalmaktadır. 1467 yılı sonlarında daha önce sözü geçen, 1465 yılında Noelden kısa bir süre önce kaçırılıp satılan Radoje Božidarović'in vakası kaydedilmiştir (DDA, Lam. de foris, XXXIX, 215 (4.11.1467); Динић, 1967a, s. 142-143; Kurtović, 2022, s. 1166). Mart 1466 yılında Dubrovnik sınırlarına yakın Orašac'tan bir kadının kaçırılıp satılması nedeniyle 1468 yılının Temmuz ayında dava açılmıştı (DDA, Lam. de foris, XL, 92v (13.7.1468); Динић, 1967a, s. 143; Kurtović, 2022, s. 1179). Birkaç gün sonra Gružalı Dobrilo adlı birinin, Grebaklı Radoslav Saglješić ve oğlu Stjepan'a, iki yıl önce Osojnik'ten yeğeni Ivan'ı kaçırıp Osmanlılara sattıkları için açtığı dava kayıtlara geçmiştir³⁰. Popovo'da iki tüccarın kaçırılmasından 1468 yılının Kasım ayında

²⁶ Bartol Lonković, Osmanlıların esaretinden kaçarak kurtulmayı başarmıştır. Ancak, Osmanlıların tabiyetinde olan bölgedeki diğer Dubrovnikli tüccarların misliyle karşılık vermelerinin önüne geçmek için Büyük Konsey Bartol'un Nove Zemlje'deki mülkünü satmasına ve kazandığı para ile hürriyetini satın almasına izin vermişti (Динић, 1967a, s. 122-123).

²⁷ Vardić ailesinin fertleri, 1411-1466 yılları arasında kaynaklarda knez unvanıyla anılmaktadır. Mülkleri yukarı Podrinje'de (Drina nehri bölgesi, Bileća'dan Ustiprača'ya kadar Drina yolu boyunca) bulunuyordu. Onlar küçük lordlar sınıfına aitti ve Kosača'ların süzerenliğini kabul ediyorlardı. Pavao Vardić büyük ihtimalle Bosnalı Dük Sandalj Hrančić'in hizmetinde önemli görevler üstlenen, kendisinden biraz daha ünlü Radovan'ın oğluydu (Динић, 1967b, s. 55; Kurtović, 2009, s. 242 ve devamında; Рудић, 2021, s. 145-148).

²⁸ Živan Pripčinović ve kaçırılanların Osmanlı esaretinden kurtulmalarındaki rolü hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Hodžić, 2011, s. 419-436.

²⁹ 1465 yılının Mayıs ayında *gost* Radin, Prens Sladoje'nin serbest bırakılması için Dubrovnik'te parasını ve gümüşünü ipotek etmiştir (Тошић, 2002, s. 74). *Gost* Radin, aynı ay içerisinde Pavle Vražinić'in Osmanlılardan kurtulması için Stjepan Kosača'nın 500 dükkasını getirmiştir (Динић, 1967a, s. 133; Kurtović & Peco, 2021, s. 707-708).

³⁰ Bu dava tanık beyanı içeren az sayıdaki davalardan biridir. Davanın sonunda tanıkların isimleri sıralanmış ve içlerinden biri olan Vukac Vukšić, 31 Temmuz 1468'de davadaki iddiaları doğrulayan bir ifade vermiştir (DDA, Lam. de foris, XL, 110v (29.7.1468); Kurtović, 2022, s. 1181).

mahkemede davanın açılmasına kadar iki yıl, belki de daha fazla zaman geçmiştir (DDA, Lam. de foris, XL, 268v (30.11.1468); Динић, 1967a, s. 145; Kurtović, 2022, s. 1192-1193).

Esircilerin faaliyetlerinin öyle birden bire ortadan kalkmadığını, olayın hemen ardından açılan davalardan da görmekteyiz. 1468 yılının ikinci yarısında bu gibi birkaç vaka kaydedilmiştir. 1468 yılında Bosna'da Podklobuklu Ratko'yu, Radojević'in kızı Vladislava, aynı bölgeden olan iki kişiyi, annesi, erkek kardeşi ve iki kız kardeşi olmak üzere ailesinin dört üyesini kaçırıp Osmanlılara satmakla suçlamıştı. Aynı zamanda evlerinin soyulduğunu da belirtmişti (DDA, Lam. de foris, XL, 154v (28.8.1468); Динић, 1967a, s. 144; Kurtović, 2022, s. 1182-1183)³¹. Bu olaydan bir ay sonra Armenka adlı bir kadının, kendisini Osmanlılara satmayı planladıkları gerekçesiyle eşi ve birkaç akrabasına açtığı dava da kayıtlara girmiştir (DDA, Lam. de foris, XL, 178v (16.9.1468); Динић, 1967a, s. 144-145; Kurtović, 2022, s. 1186-1187). Sonraki yıllarda da buna benzer davalar kayıtlarda görülmektedir; ancak esircilerin faaliyetlerinde gözle görülür bir düşüş yaşanmaktaydı³².

Esircilerin faaliyetleri zaman içerisinde Osmanlı devleti için de sorun haline gelmiştir. Çünkü bu durum Osmanlı Devleti'nin başta Dubrovnik olmak üzere, kıyı şehirleri ile ticari ilişkilerin kurulmasını zorlaştırıyordu. Bosna'nın yeni yöneticileri, Orta Çağ Bosnalı yöneticilerinin de yaptığı gibi, Dubrovnıklilere devletlerinde serbest ticaret ve seyahat vaat etmek durumundaydılar. Buna istinaden Osmanlı sultanı, esircilerin faaliyetlerini engelleyecek ve İmparatorluğunun yeni sınırında insan ve ticarî malların serbest dolaşımını sağlayacak fermanlar çıkaracaktır (Храбак, 1976, s. 16).

Sonuç

XV. yüzyılın altmışlı yıllarında kaynaklarda rastladığımız esirci terimi, özgür insanların satılması ticareti ile uğraşan kişileri ifade etmektedir. İnsanları kaçırıp köleleştiren sonra da başta Osmanlılar olmak üzere ecnebilere köle olarak satan kişiler veya daha sıklıkla rastlandığı gibi çeteler (üç ve daha fazla kişi) hakkında elde edilen bilgiler, XV. yüzyılda esircilerin faaliyetlerinin son derece yoğun olduğunu göstermektedir. İnsanların günlük işlerini yaparken zorla kaçırılıp götürülmesi sıklıkla görülse de az sayıdaki vakalarda esircilerin, mağdurlarını çeşitli yollarla ele geçirme konusundaki yeteneklerini de ortaya koymaktadır. Dubrovnik'in civar bölgelerinden gelen insanlar genel olarak bu faaliyetlerde yer almaktadır. Köle ticaretinin onların kazançlarının ayrılmaz bir parçası olduğunu tahmin ediyoruz. Her ne kadar ek geçim kaynağı sağlamanın yollarından biri olsa da bu, para kazanmalarının tek yolu kesinlikle değildi. Esircilerin çoğunun temelde ana gelir kaynağı olan başka meslekleri de vardı. İnsan kaçırıp köle pazarlarına satmak, Dubrovnik'in civar bölgelerinden geçen kervan ve bağımsız olarak seyahat eden tüccarları soymak ya da insanların özel mülklerine saldırıp ilk başta büyükbaş hayvanlar olmak üzere o anda değerli olan herhangi bir şeyi yağmalamak gibi rastlantısal birer faaliyetti. Ulahlar, Osmanlılar ve Dubrovnıklilerle sürekli iletişim

³¹ İlgili belgede de belirtildiği gibi bütün bunlar, yerel halkın "Türklerin korkusundan" Dubrovnik'e kaçtıkları sırada meydana geliyordu. Osmanlıların ilerlemesine dair Bosna'da yayılan haberler; yeni gelenlerin yabancı kimliği, belirsiz gelecekte doğan kaos ortamı, hayatta kalma endişesi ve maddi varlıklarının kaybolma kaygısı hakkında daha fazla bilgi için bkz: Dautović, 2014, s. 75-103.

³² 1469 yılının Haziran ayında Radibrat Rasković'in oğlu, kız kardeşi Radienka ve onun iki çocuğu kaçırılıp Cernica'da Türk İsmail'e satılmıştır (DDA, Lam. de foris, XLI, 247 (18.7.1469); Динић, 1967a, s. 152; Kurtović, 2022, s. 1229). Ploče sakini Vukava, birkaç Milušlu Ulah'ı, iki oğlu ve bir kızının kaçırılıp satılmasıyla suçlamıştı (DDA, Lam. de foris, XLII, 61v (13.8.1470); Kurtović, 2022, s. 1232). Tam bir ay sonra esircilerin yeni faaliyeti kayıtlara geçmişti. Ulah Vukoslav Vukač Junaković, bir kişiyi kaçırıp Osmanlılara satmakla suçlanmıştı (DDA, Lam. de foris, XLII, 105v (13.9.1470); Динић, 1967a, s. 155; Kurtović, 2022, s. 1234). 5 Aralık 1470 tarihinde Dubrovnik yolunda Dubrovnikli bir tüccarın kardeşi olan Petruša'yı yakalayıp Osmanlılara sattıkları için dava açılmıştı (DDA, Lam. de foris, XLII, 184 (5.12.1470); Динић, 1967a, s. 156; Kurtović, 2022, s. 1238). 1473 yılının başlarında esircilere açılan iki dava kayıtlara geçmişti. Podkonjicli Radivoj Ljubisalić, iki kadının Osmanlılara satılmasıyla suçlanmıştı (DDA, Lam. de foris, XLIII, 51v (22.12.1473); Динић, 1967a, s. 158; Kurtović, 2022, s. 1250). İnsanları (karı koca ve iki çocuğu) kaçırıp Osmanlılara satmakla suçlananlar arasında Poljice'deki Dragančići adlı yerden gelen Vukac Pribatović ve iki oğlu bulunmuştu (DDA, Lam. de foris, XLIV, 48 (19.4.1473); Kurtović, 2022, s. 1261-1262).

içerisinde olma deneyimleri, arazi ve yol güzergâhlarına vâkıf olmaları, o dönemde hâkim olan durumları iyi bilmeleri ve sonuçta kurbanlarını doğru seçme kabiliyetleri sayesinde hür insanları kaçırap köle olarak satma işini en iyi yapan unsurlardı. Bu nedenle esirciler arasında en çok Uhlara rastlamaktayız. Ancak çok ufak bir kısmı farklı unsurlar arasında da bulunuyordu. Çoğunun ismini kaynaklarda ilk defa haklarında açılan davalar sayesinde öğrenmekteyiz. Bu durum, esircilerin eylemlerinde belirli bir düzeni tespit etmemize engel olmaktadır. Keza birçoğu sırf ek kazanç elde etme fırsatı bulduğu için esirci olmuştur. Kazançlarını önceden hesap edip, buna binaen uygun kurbanlarını seçenlerin sayısı nispeten az idi. Hür insanları kaçırap köle pazarlarına satmak yaygın bir girişim olduysa da çok kısıtlı bir zaman döneminde gerçekleştirilmiştir. Özellikle Osmanlı fetihleri döneminde belirli bölgelerde ortaya çıkan dengesiz koşullara bağlı olması, onun geçici olmasına sebep olmuştur. Osmanlılar bölgede hakimiyetlerini sağladıktan sonra bu olgu yavaş yavaş ortadan kaybolmuştur. Çünkü Osmanlıların kurduğu düzen ve güvenliğin üst seviyeye çıkarılması insan kaçırmaya ve köle ticareti olasılığını azaltmıştır. Osmanlı iktidarı gibi merkezi bir yönetimin sosyal ilişkileri istikrara kavuşturduğu ve Orta Çağ Bosna Krallığının yıkılmasından birkaç on yıl sonra bu tür kanun dışı girişimleri önemli ölçüde azalttığı sonucuna varabiliriz.

Yazar Katkıları

Yazar makalenin son hâlini okudu ve onayladı.

Çıkar Çatışması (Zorunlu)

Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Каунакча

Үайнланмамıш Каунаклар

Dubrovnik Devlet Arşivi:

- a) Lamenta de foris (Lam. de foris), I-L;
- b) Lamenta politici (Lam. politici), II;
- c) Debita Notariae (Deb. Not), XXXVIII.

Үайнланмıш Каунаклар

Брокијер, Б. (1950). *Путовање преко мора*. Београд: Издавачко предузеће НР Србије.

Dedić, E. (2023). *Izvori za historiju Bosne u srednjem vijeku, Ispisi arhivske građe iz serije Acta Consilii Maioris Državnog arhiva u Dubrovniku (1415-1497)*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju.

Динић, М. (1967а) *Из Дубровачког архива*, књ. III, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Треће одељење, књ. 22. Београд: САНУ.

Елезовић, Г. (1940). *Турски споменици*, књ. I, св. 1. Београд: СКА.

Kurtović, E. (2017). *Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne (Ispisi iz knjiga zaduženja Državnog arhiva u Dubrovniku 1365-1521) I*. Sarajevo: ANUBiH.

Kurtović, E. (2019). *Arhivska građa za historiju srednjovjekovne Bosne (Ispisi iz knjiga kancelarije Državnog arhiva u Dubrovnik 1341-1526)*, 3. Sarajevo: Institut za historiju – Historijski arhiv.

Kurtović, E. & Peco, A. (2021). *Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne (Ispisi iz knjiga notarijata Državnog arhiva u Dubrovnik 1370-1529)*, 2. Sarajevo: Institut za historiju – Bošnjački institut – Historijski arhiv.

Kurtović, E. (2022). *Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne (Ispisi iz knjiga tužbi Državnog arhiva u Dubrovniku: Lamenta de foris I-L, 1370-1483)*, 1-3, Dokumenti knj. 4. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju.

Недељковић, Б. М. (1978). Мешовита порота. Дубровачка документа XIV и XV века о пограничној пороти, *Мешовита грађа*, 6 (с. 7-180). Београд: Историјски институт.

Араштира Есерлер

Атанасовски, В. (1979). *Пад Херцеговине*. Београд: Историјски институт.

Babić, A. (1987). *Društvo srednjovjekovne bosanske države. Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I, Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države* (s. 21-83). Sarajevo: ANUBiH, 72.

Ћирковић, С. (1964). *Херцег Стефан Вукчић-Косача и његово доба*. Београд: САНУ.

Ћирковић, С. (1999). Ропци. *Лексикон српског средњег века* (s. 628-629). Београд: Knowledge.

Dautović, Dž. *Metus Turchorum – strah od Turaka u srednjovjekovnoj Bosni*. Sedad Bešlija (dū). *Osmansko osvajanje Bosanske Kraljevine* (s. 75-103). Sarajevo: Institut za istoriju.

Динић, М. (1967б). *Хумско-требињска властела*. Посебна издања СССХСVII, Одељење друштвених наука књ. 54. Београд: САНУ.

Duranović, E. (2015). *Žene iz Bosne na tržištu roblja u Dubrovniku 1279-1301*. Emir O. Filipović (dū). *Žene u srednjovjekovnoj Bosni: zbornik radova* (s. 37-52). Sarajevo: Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije: Stanak.

Hodžić, M. (2011). *Iz života jednog dubrovačkog trgovca i 'diplomate' u Bosni: Živan Pripčinović (?-1479) Prilozi za orijentalnu filologiju* (s. 419-436). Sarajevo: Orijentalni institut.

Храбак, Б. (11-25). Хајдучија Херцеговаца 1465-1530, *Ослободилачки покрети југословенских народа од XVI века до почетка Првог светског рата: симпозијум*, Београд: Историјски институт.

Kurtović, E. (2005). *Sitni prilog o vlasima Vlahovićima. Godišnjak BZK Preporod V* (s. 49-58).

Kurtović, E. (2009). *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*. Sarajevo: Institut za istoriju.

- Kurtović, E. (2011). Seniori hercegovačkih vlaha. *Hum i Hercegovina kroz povijest* (s. 647-695). Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Kurtović, E. (2012a). *Vlasi Bobani*. Sarajevo: Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije.
- Kurtović, E. (2012b). Prilog kontekstualizaciji i dataciji stećaka u Starom Slanom pored Trebinja. *Godišnjak CBI*, 41 (s. 211-218). Sarajevo: ANUBiH, 2012b.
- Kurtović, E. (2014a). *Konj u srednjovjekovnoj Bosni*. Sarajevo: Univerzitet.
- Kurtović, E. (2014b). Vlasi Pilatovci. *Radovi XVII/3* (s. 301-310). Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Kurtović, E. (2020). Roblje u bosansko-dubrovačkim odnosima u razvijenom srednjem vijeku. *Radovi 7* (s. 49-64). Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Lonza, N. (1997). *Pod plaštem pravde: kazneni sustav Dubrovačke republike u XVIII. Stoljeću*. Zagreb: HAZU.
- Lonza, N. (2002). Tužba, osveta, nagodba: modeli reagiranja na zločin u srednjovjekovnom Dubrovniku. *Anali Dubrovnik* 40 (s. 57-104). Dubrovnik: HAZU.
- Lonza, N. (2003). Srednjovjekovni zapisnici dubrovačkog kaznenog suda: izvorne cjeline i arhivsko stanje. *Anali Dubrovnik* 41 (s. 45-74). Dubrovnik: HAZU.
- Рудић, С. (2021). *Босанска властела у XV веку*. Београд – Бања Лука: Историјски институт – Универзитет у Бањој Луци.
- Sutt, C. (2015). *Slavery in Árpád-era Hungary in a Comparative Context*. Leiden-Boston: Brill.
- Тошић, Ђ. (2002). Споредна грана племена Косача. *Зборник за историју БиХ 3* (s. 61-77). Београд.
- Usta, A. (2012). *Slavery in Fourteenth Century Famagusta. The Evidence of the Genovese and Venetian Notarial Acts*. Saarbrücken: LAP LAMPERT Academic Publishing.